

Rácz Lajos

Hová valósi vagy?

Interjúteredék Beluszky Pállal

Beluszky Pál (1936–2022), a magyar település- és társadalomföldrajz nemzetközileg is kiemelkedő képviselője múlt év végén távozott közülünk. A *Korall* tanácsadó testületének tagjaként az alapítástól kezdve támogatta folyóiratunk tudományos törekvéseit. Munkássága, a térszerveződés, valamint a társadalom történetének egymás kölcsönhatásában való vizsgálata, interdiszciplináris szemlélete, a magyar polgárosodás, az urbanizáció és a modernizáció problémáiról végzett kutatásai nagyon sokunk számára jelentettek inspirációt és szolgáltak példaként. A szerkesztőség Rácz Lajos vele készített, sajnos befejezetlenül maradt életútinterjújával tiszteleg Beluszky Pál emléke előtt.

Hová valósi vagy? – *tettem fel a kérdést Beluszky Palinak, valamikor a 2010-es évek elején. A terv egy interjúkötet készítése volt, ami végül torzóban maradt. A kérdéseimet e-mailben küldtem el Palinak, és a választ csatolt fájlban kaptam vissza.*

Beluszky Palit január 11-én temettük a piszkei temetőben, a nagyszülei mellé. Ezzel a rövid szöveggel Palira szeretnék emlékezni, akit volt szerencsém egy kicsit megismerni.

Beluszky Pál: Sehová. Ebből következik, hogy sokfelé. Érthetővé válik a válaszom, ha felsorolom, hogy 18-19 éves koromig hol laktam-éltem minimum egy-másfél évig: okmányaimban Szolnok szerepel születési helyemként – ez stimmel is –, de néhány hónapos koromban átköltöztünk a „legnagyobb magyar faluba” (ugye 1937-ben vagyunk, ebben az évben jelent meg Darvas József szociográfija), Orosházára. Aztán Szeged következett, a rezsim kedvelt-támogatott városa. De iskolába, a római katolikus Elemi Népiskolába már Devecserben, ebben a kis dunántúli (geográfusként inkább kislalföldit kellene mondanom) városkában jártam, ahol a II. ukrán front is átvonult felettünk. Következő állomásunk Nagykánizsa volt, ez a polgári jellegű, pezsgő életű dél-dunántúli város, ahol három osztálynyi idő jutott nekem. Majd rövid fővárosi kitérő után némi állandóságot Tiszafüred jelentett a családnak. Végül is itt végeztem középiskoláimat, itt érettségiztem, s még egyetemi éveim során is ide jártam „haza”. Volt aztán még egy község, Piszke (ma közigazgatásilag Lábatlan része), ahol „életvitelszerűen” ugyan sohasem laktam, de összességében meglehetősen sok időt töltöttem ott, s ezek a hónapok, talán egy év is volt, jelentős helyet foglalnak el emlékeimben. De erről később.

Hogy miért fejtett ki családunk ilyen élénk „migrációs tevékenységet”? Az ok nem valami rejtélyes. Apám a mai fogalmakkal élve tejipari szakközépiskolát végzett Csermajorban, majd egy országos tejfelvásárló-feldolgozó hálózattal rendelkező cégnek, az OMTK-nak (Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ) az alkalmazásába állt. A cégen belül egy sokfokozatú számléltrán lehetett magasabb pozícióba jutni – tejcarnokkezelő, vaj- vagy sajtmeister, üzemvezető, telepvezető, ha emlékeim nem csalnak –, az előléptetés többnyire telephely-változtatással is járt, hisz a két világháború közötti években folyt a vállalat hálózatának kiépítése, s a szakembereiket időről-időre átcsoportosították. Apámnak s a családomnak állandóan késsen kellett állnia a „továbbállásra”. (Erre, hogy úgy mondjam lelkileg és „logisztikailag” készen álltak a szüleim, megvoltak a ládáik az ágyneműnek, ruhaneműnek, konyhai edényeknek stb., egy-két nap alatt felkészültek a költözésre.)

Nos, ezzel magyarázható, hogy a „születési hely” rovatba Szolnokot írom a különböző űrlapokon, ám ez a város gyakorlatilag semmit sem jelent számomra. Néhány hónapos lehettem, amikor „estve jött a parancsolat”, s rövid időn belül Orosházán találtuk magunkat. („Orosháza, nagyközség, járási székhely Békés vármegyében, egyike az Alföld nagyhatáru [20 358 katasztrális hold] mezőgazdasági központjainak [24 926 lakos], 1930), számos elemi, tanonc és polgári iskolán kívül felsőmezőgazdasági iskolája és gimnáziuma. Ipara és kereskedelme élénk...” – olvashatták szüleim a lexikonban, amit az áthelyezéseikről rendelkező levelek kézhezvétele után szertartásosan leemeltek a polcra.) Ebbe az élénk mezővárosba vetett tehát a sors – vagyis az OMTK „személyzeti osztálya” –, ám a mezővárosok iránti szakmai érdeklődésem „forrásvidéke” korántsem orosházi tartózkodásom, hisz emlékeim közvetlen környezetemre korlátozódnak, lakásunk kertjére, a tejüzemre, ahová apám olykor magával vitt. Óvodába is már Szegeden kezdem járni, a dél-alföldi, pezsgő életű nagyvárosban, amelynek utcáin olykor feltűnt nyitott sportkocsijában, pipázva az akkor már Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert, ahol hosszú hadoszlopokban vonultak át – a kíváncsiskodó szegediek utcamenti sorfalai között – a Jugoszlávia ellen vonuló német katonai egységek, s ahol (szüleim állítása szerint) nem tudtak oly kacskaringós útvonalon sétáltatni, hogy ne tudtam volna megmondani, merre van a „Jégkunyhó” nevű fagylatzó („mental map!”). S bár Szegedről már vannak emléktöredékeim, ez a város is „történelem előtti” korszakom kódéba vész.

Devecser („Devecser, nagyközség, Veszprém vármegye devecseri járásának székhelye... 5 km-re a Nagy-Somlóhegytől, a Kisalföldön a Torna vize mellett, termékeny vidék központja, jelentékeny iparral és kereskedelemmel. A gróf Esterházy-uradalom székhelye...”) viszont már tudatos életem első színtere, gazdag emlék- és élményanyaggal. Itt kezdtem iskolai éveimet – az elemi első három évre futotta devecseri tartózkodásunk. A második világháború éveit ezek, innen is van, hogy emlékeim számosak, s máig is meglehetősen élesek erről a városkáról. A Debrecenben töltött évek 1941–1945 között a háború éveit voltak, itt haladt át rajtunk a front is, meglehetősen a háború végstádiumában, valamikor 45 márciusában. Csak ötletszerűen említem, hogy 44–45 fordulóján iskolánkban

német hadikórházat rendeztek be – ezért, meg az állandó légiriadók miatt a tanítás is hónapokig szünetelt –, ahová a közeli bakonyi frontról folyamatosan hordták a tűzvonalból épp kimentett sebesülteket, s mi gyerekek kellő távolságból lestük a szörnyűségeket: a légiriadókat, Ajka bombázását, a nélkülözéseket, a nyilasok grasszálását – a helyi nyilasvezérré avanszált helyi fényképész nálam néhány évvel idősebb fiainak nyilasegyenruhában a főutcán való korzózását, miközben boldog-boldogtalant karlendítéssel üdvözöltek. De itt tapasztaltam meg az Esterházy uradalomban dolgozó mezőgazdasági cselédek sanyarú sorsát a majorból érkező osztálytársaim állandó kiéhezettségén keresztül. Én mint afféle alsó középosztálybeli gyerek tízóráival mentem iskolába. Ha olykor egy-egy szelet kenyeret adtam a majorbéli osztálytársaimnak, szabályos verekedés tört ki egy-egy falatért.

1945 ősze már Nagykanizsán talált. Itt is három évet jártam iskolába, de nem ugyanabba. Először a piaristákhoz írtak be a szüleim – akkor még működött Kanizsán piarista elemi iskola és gimnázium, ám ez áldozatul esett az államosításoknak, s egy állami általános iskolában folytattam iskolai „pályafutásomat”. Szerettem Kanizsán, ebben a polgári jellegű kereskedővárosban élni, melyet méreténél fogva egy 10-12 éves gyerek is átlátott, „befogadhatott”, pedig közvetlenül a háború után még meglehetősen nehéz volt az élet (infláció, áruhiány, élelmiszerhiány stb.). Utólag visszagondolva csodálkozva állapítom meg, hogy a Kanizsát ért legnagyobb katasztrófáról, 3000 zsidó lakosának elhurcolásáról akkor alig-alig hallottam, ahogy aztán évtizedekig „nem volt téma” a holokauszt a magyar közbeszédben.

Pesten viszont, ahol csak villámlátogatás tett a családunk – hozzávetőleg egy évet töltöttünk a fővárosban –, nem éreztem jól magam. Egy harmadik emeleti lakásba „szorultunk” – addig soha nem éltem emeletes házban –, hiányzott a tér, hiányoltam a kertek végén kezdődő mezőt, a kanizsai Principális-csatornát; a „fordulat éve” utáni hónapok zűrzavarában sem tudtam kellően tájékozódni. Az iskolában egymást váltották a tanárok, néhány „budai úrihölgy” még próbálta a „keresztény Magyarország” szellemét őrizni (valószínűleg ők tűntek el egymás után az iskolából), mások a gyorstalpalókon hirtelenjében megismert eszméket hirdették. A „szocializmus” belépett az életünkbe. Ennek olyan epizódjai rögzültek emlékezetemben, mint a körtéri kocsmában – ahová vasárnaponként szalajtottak el szüleim csapolt sörért az ebéd mellé – a kassza felett megjelent felirat, miszerint „Ne lopd el a poharat, mert magadat károsítod meg!”. Nem igazán értettem, s szüleim sem fejlődtek még olyan ideológiai szintre, hogy megértették volna velem a felirat dialektikáját.

Tiszafüreden aztán helyrezőkcent – na most hirtelen nem jut eszembe, mi szokott helyrezőkenni, az idő kereke vagy a világ tengelye vagy valami ilyesmi. Nagy udvar, kert, néhány száz méterre a Holt-Tisza, az egykori Lipcsei-kúria pusztuló parkja... tér és tér. A „politika” kereke viszont nem zökkent sehová: füredi éveink elején zajlottak a nagy koncepciós perek, a Rajk-, a Mindszenty-, a Grósz-per, a Hortobágy-széli kisváros majorjaiban megjelentek a Pestről ki-telepítettek, beszolgáltatás, kulákzargatás, hasonlók. Füreden szüleim kb. egy

évtizedig laktak, én itt jártam ki az általános iskola nyolcadik osztályát, majd a gimnázium mind a négy osztályát – ily huzamos időt addig még egyetlen iskolában sem töltöttem –, s Füreden érettségiztem. Aztán szétváltak útjaink – mármint a szüleim s az én „utam” –, 1955-ben Debrecenbe kerültem az egyetemre, utána 1970-ig debreceni lakos maradtam, azóta pedig, immár több mint negyven éve Budapesten élek.

Hová valósi vagyok? Talán Piszkére. De előtte még két megjegyzést vándorlásaim itineráriumához.

Mielőtt megkérdeznéd, e vándorútnak milyen szerepe volt geográfussá válásomban, határozottan ki kell jelentenem: semmilyen. Ugyanis eredetileg nem földrajz szakra jelentkeztem, nem is Debrecenbe, hanem az ELTE-re. Oda nem nyertem felvételt, s a fellebbezés után irányítottak Debrecenbe, ott is a magyar-orosz szakra. Mivel orosz nyelvtudásom „némi” kívánnivalót hagyott maga után, szívós küzdelem után kerültem át végül történelem–földrajz szakra. Azért oda, mert az ötvenes évek derekán a Kossuth Egyetemen más szak nem volt a bölcsészkaron. Ha létezett volna pl. magyar–történelem szak, akkor azt céloztam volna meg. Tehát nem vándorlásaim emléke, tapasztalatai vittek a földrajz szakra, hanem a véletlen és a kényszer. Az viszont tény, hogy ifjúkori élményeim-emlékeim-tapasztalataim olykor még ma is segítségemre vannak munkám során, hisz jónéhány településtípussal, társadalmi csoport életformájával ismerkedtem meg vándorlásaim során.

A másik megjegyzésem egy sejtésre vonatkozik. Úgy gondolom, hogy bizonyos fokú „kivülállásom” egyik kialakítója a sehová-valóságom lehetett. Az, hogy tulajdonképpen nem volt „szülőházam”, szülőhelyem; rövid tartózkodásaim során nem épülhettem be szervezesebben egy-egy közösségbe, környezetbe, kapcsolatrendszerbe. (Általános iskoláimat hat különböző iskolában abszolváltam.) Nem volt körülöttem rokonság (egyedüli gyerek voltam ráadásul, noha ez nem a gyakori helyváltoztatásaink következménye). Magam sem igyekeztem „bekerülni” valahová, s érdekes módon engem sem invitáltak, csalogattak vehemensebben valahová. Példaként említem „piarista korszakomat”. Iskolájukban meglehetősen erős verseny folyt a diákok közt a jó vagy jobb pozícióért. Ezt egyrészt jó tanulmányi eredményekkel lehetett elérni, másrészt léteztek surranópályák is, mint a vallási életben való aktív részvétel, a cserkészlet stb. Pozíciójavítást lehetett elérni például a ministrálással. Volt is tülekedés ennek lehetőségéért. Jótanuló osztálytársaim közül néhányan el is érték, hogy zsenge koruk ellenére egyik-másik paptanárunk felkérte őket a miséjén való ministrálásra. Én erre nem nagyon törekedtem – talán sehogy se –, nem is ministráltam egyszer sem, de érdekes módon nem is bíztattak erre tanáraink. De még a Pártba – ifjabbak kedvéért: az MSZMP-be – sem nagyon hívtak, legfeljebb a „minősítési eljárások” során kérdezte meg az FKI (MTA Földrajztudományi Kutató Intézet) párttitkára, hogy „ esetleg nem akarok-é...”. Nem akartam, s ezt némi eufémizmussal közöltem is vele. Ezt a kívülállást jól érzékelteti egykori kollégám, Enyedi György egyik szellemes megjegyzése: „Én a Beluszkyt már negyven éve nem ismerem.” Ez a

kívülállás nem zavart, nem hiányzott a bennfentesség érzése, sőt úgy gondoltam-gondolom, hogy bizonyos szabadságot, önállóságérzetet adott, segített a dolgok – független? – megítélésében.

S most vissza Piszkéhez, ehhez a különleges Duna menti faluhoz (Esztergom és Komárom között, ma Lábatlan része). A falu keresőinek már a 20. század elején alig negyede élt agrártevékenységből, többségük ipari keresőnek bizonyult. De nem a közeli lábatlani cementgyárban dolgozott a többségük, hanem önálló iparos – vállalkozó! – volt, kőműves, kőfaragó, polgári mentalitással, törekvésekkel, attribútumokkal. Piszke polgári falu képét mutatta, volt mozija – s nem valami jött-ment tulajdonolta, hanem a falu egyik hentese –, iparsköre, önkéntes tűzoltó egyesülete, zsinagógája, vaskereskedése, benzinkútja. S a Gerecse lejtőin pincesorra; szőlő és pince nélkül senki sem tartozhatott a falu elitjéhez, sőt a falu középosztályához sem. A falu „öslakói” svábok voltak, de már a két világháború között többségük magyarul beszélt. E községben éltek anyai nagyszüleim, akiknél jónéhány nyarat töltöttem. Nagypám kőművesmester (vállalkozó) volt, Piszke egyik hangadó polgára, hosszú évekig az önkéntes tűzoltóság parancsnoka, az ipartestület elnöke, a szociáldemokrata párt valamilyen tisztségviselője, egyszer még országgyűlési képviselőségért is indult (sikertelenül). Ő is rendelkezett a „polgárság” néhány kellékével: járatta a *Tolnai Világlapját*, valódi versenykerékpárt vett magának, rádió szólt a szobában (ja, villamosították a községet még a háború előtt), keménykalap, zsebóra, miegymás. Lányai városi divat szerint öltöztek.

Nagypámat szerettem és tiszteltem. Szomorúan láttam, hogy élete végén csapás után csapás érte: összeomlott az a világ, amelyben a helyén volt, miután iparendélyét visszavonták, munkásként kellett dolgoznia a papírgyárban a nyugdíjjogosultságért, fia elesett a háborúban, halála előtt megkínozta a rák. Talán piszkei nyaraim mondatják velem, hogy végül is dunántúli vagyok, ha valaki egyértelmű állásfoglalásra kényszerítene. Na meg Anyám emléke, aki hosszas alföldi tartózkodásai alkalmával is dunántúlinak vallotta magát, büszke volt arra, hogy dunántúli konyhát visz, különösképp fitymálta az alföldi hurkát: bezzeg az ő dunántúli (sváb) módra készített hurkája mennyivel különb a fürediek ízetlen rizskotyvalékánál.

Egyébként 44 éve élek Budapesten.

Beluszky Palival az ismeretségem akkor mélyült el, amikor 1998-ban elnyertünk egy közös OTKA-projektet, amelynek Pali volt a vezetője, Erdősi Feri és Hajdú Zoli a törzsállomány, én pedig, fiatal koromra való tekintettel a kutatócsoport titkára és sofőrje lettem. Sikeres pályázati munkánk eredményeképpen egy évtizeden keresztül, 2007-ig minden nyáron improvizatív autós terepbejárást szerveztünk egy közép-európai régióba, úgy, hogy a következő napi programot előző este határoztuk meg. Ugyanakkor Közép-Európa fogalmát elég flexibilisen értelmeztük, gond nélkül belefért az útitervekbe Sztrij, Csernyivci, Suceava, Brăila, Rilszki Manasztir, Tekirdağ és Isztambul közép-európai nézőpontból történő szemrevételezése egyaránt.

Útrakeléseink előtt többen is figyelmeztettek arra a nyomasztó felelősségre, ha valami fatális baleset történne velünk, az évtizedekre visszavetné a magyar geográfia fejlődését. Közös utazásaink egyik visszatérő témája volt a magyar földrajztudomány sanyarú helyzetének a megvitatása. A Palival elkezdett interjúlánc azon a ponton akadt el, amikor rákérdeztem azokra a személyes és szakmai feszültségekre, amelyek akadályozták, és azt gondolom, továbbra is akadályozzák a honi geográfia fejlődését. Tudhattam volna, hogy Palinak ebbe, a személyes vonatkozások nélkül értelmezhetetlen diskurzusba nem lesz kedve belebonyolódni. Amikor alkalomszerűen összefutottunk, évente kétszer-háromszor, rákérdeztem, mikorra várható a válasz a függőben lévő kérdésre, s ekkor Pali, a rá oly jellemző kedves-büntudatos tekintettel annyit mondott, dolgozik rajta, csak hát nehéz.